

Hensnässtugan

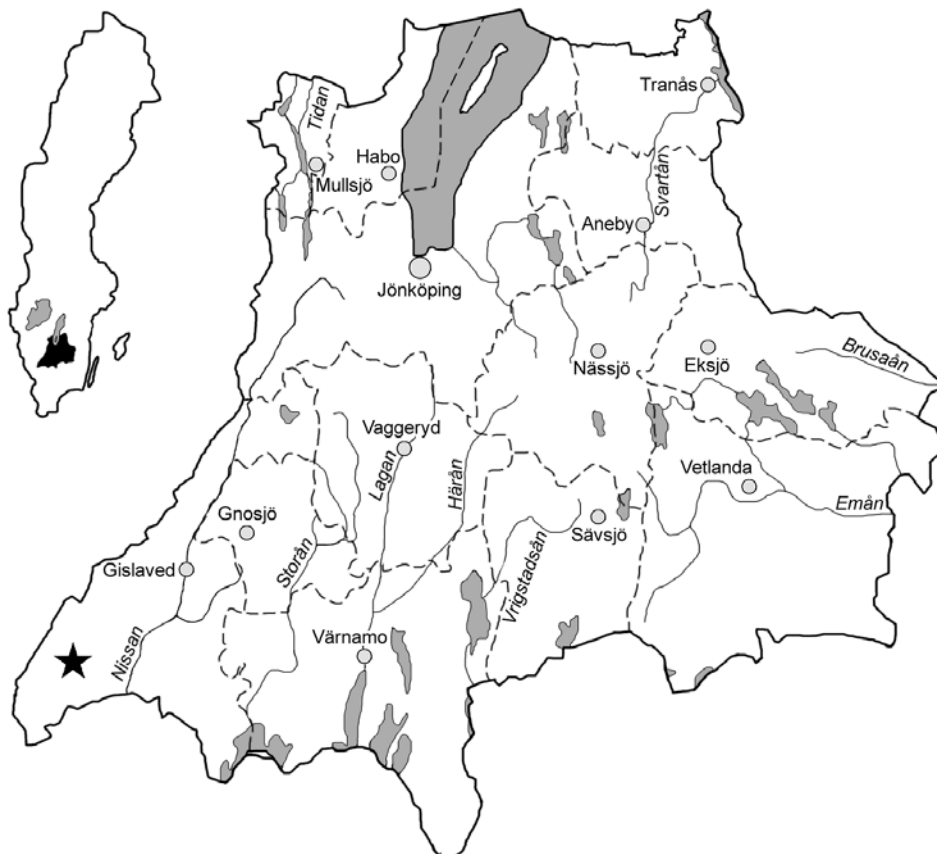

Kulturhistorisk dokumentation och bedömning
av Hensnässtugan
Gryteryds socken i Gislaveds kommun,
Jönköpings län

Hensnässtugan

Kulturhistorisk dokumentation och bedömning
av Hensnässtugan
Gryteryds socken i Gislaveds kommun
Jönköpings län

Rapport och foto: Margareta Olsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

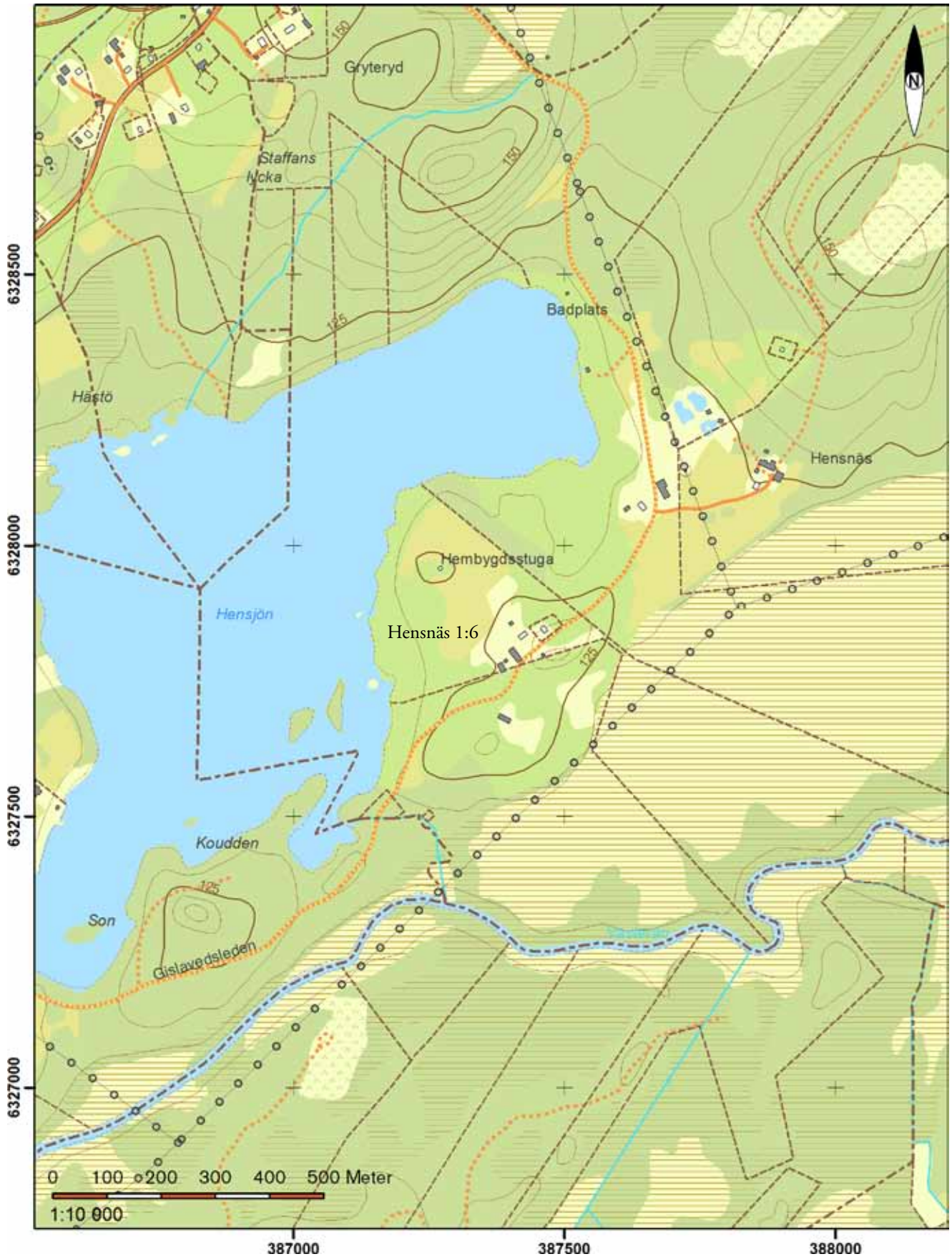
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2013

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	5
Historik.....	6
Beskrivning.....	8
Kulturhistorisk bedömning.....	12
Värdebärande och kvalitetsgivande delar.....	13
Rekommendationer för framtida förvaltning.....	13
Administrativa uppgifter.....	14
Referenser.....	14

FIGUR 1. Utdrag ur digitala fastighetskartans blad 63D 2iN.

Hensnässtugan ligger i ett vackert lövängslandskap invid Hensnässjön söder om Gryteryds kyrkby.

Inledning

Hensnässtugan skapades som hembygdsmuseum av bybon Oscar Haraldsson på 1930-talet och inrymmer delar av hans privata samling av äldre bygdeföremål främst från Gryteryds socken. Året före Haraldssons död 1960 testamenterades Fornminnesstugan och samlingen till Gryteryds skoldistrikt, Burseryds kommun och övergick vid kommunsammanslagningen 1974 till Gislaveds kommun. Någon enskild tomträtt erhöles aldrig utan byggnaden står alltjämnt på fastigheten Hensnäs 1:6. I samband med att kommunen nu ser över sitt fastighetsbestånd har frågan om en eventuell avyttring väckts. Inför beslut om hembygdsmuseets framtida förvaltning och funktion har kulturförvaltningen, Gislaveds kommun, beställt föreliggande kulturhistoriska utredning.

Utredningen har utförts våren 2013 av byggnadsantikvarie Margareta Olsson vid Jönköpings läns museum. Den omfattar historik, dokumentation samt en bedömning av byggnadens kulturhistoriska värden.

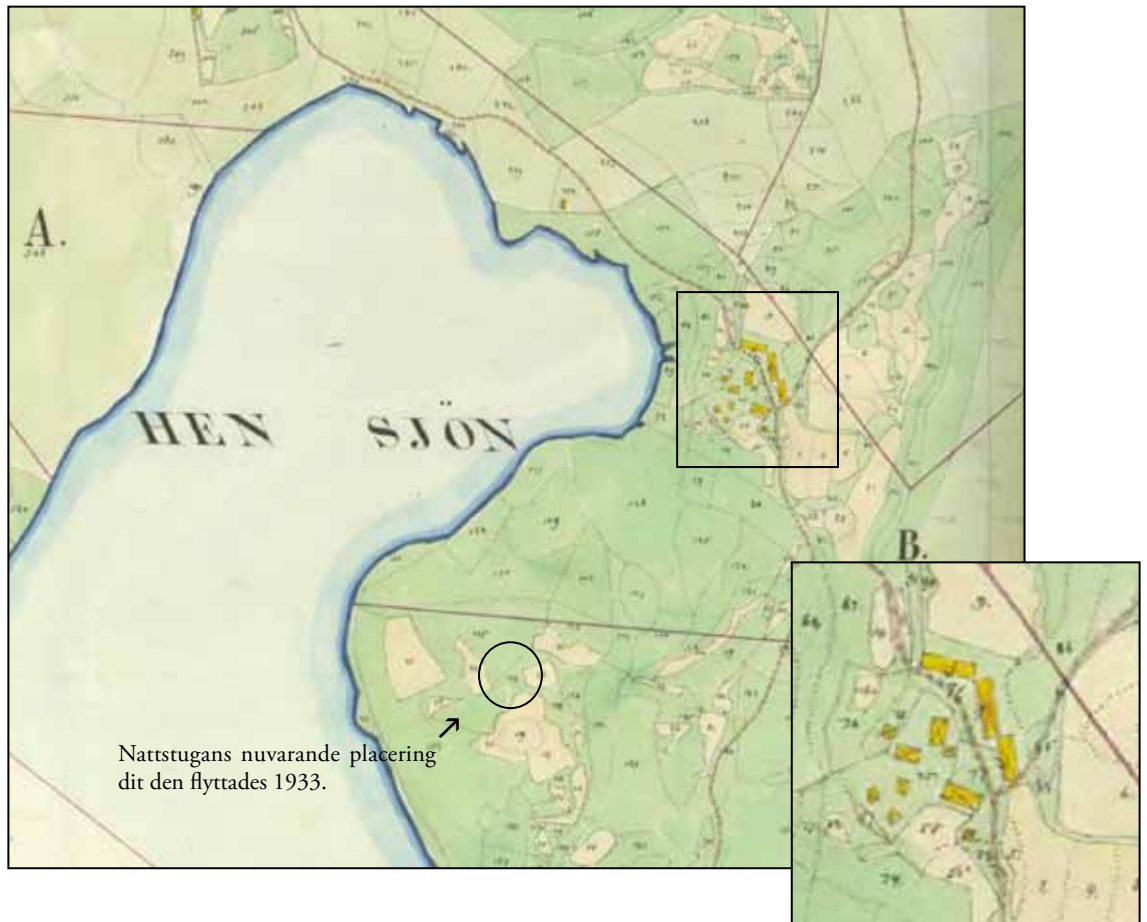
Syfte

Utredningen syftar till att identifiera och tydliggöra byggnadens kulturhistoriska värden, så att dessa kan vägas in i kommande beslut om eventuell försäljning samt beaktas i framtida förvaltning.

Fornminnesstugan är iordningsställd till ett allmogehem från sent 1700-tal och inrymmer en tidigare privat samling bruksföremål.

Laga skifteskarta över Hensnäs by 1862. Efter skiftets utflyttningar kvarstod endast gården Hensnäs 1:3, med den ålderdomliga nattstugan, på bytomten. Vilken av byggnaderna som motsvarar nattstugan framgår inte av ägobeskrivningarna eller protokollet.

Historik

Fornminnesstugan i Hensnäs utgör i grunden en äldre sk nattstuga som införskaffades och flyttades till sitt nuvarande läge, på gården Hensnäs 1:6, år 1933 av dåvarande ägaren Oscar Haraldsson. Stugan ska enligt uppgift ha legat på den gamla bytomten i Hensnäs (nuvarande Hensnäs 1:3) och hade inte berörts av utflyttningarna vid laga skiftet 1863. Några mer precisa uppgifter om stugans ålder har inte påträffats men vid en fornlämningsinventering 1953 uppskattades den vara omkring 200 år gammal. Om denna bedömning gjorts av någon med lokalhistorisk kännedom, kanske Oscar Haraldsson själv, framgår tyvärr inte. Stugan har en primitiv plantyp, ett sk gavelförstuhus, som går tillbaka till 1600-talets ryggåsstugor och lever kvar i källare, bodar och bastur samt enklare stugor under hela 1700-talet fram till 1800-talets början. Dateringen till 1700-talets mitt får betecknas som rimlig även utifrån stugans få daterbara inredningsdetaljer, men skulle lika gärna kunna föras tillbaka till 1700-talets förra hälft. Nattstugor fanns på vissa bondgårdar under 1600- och 1700-talen och fungerade som tillfälliga sov- eller gästrum. Vanligen inrymdes de i övervåningen på en loftbod men separata stugor, som i det här fallet, förekom också. På 1800-talet

då månghussystemet övergavs och manbyggnaderna började byggas på med en övervåning så förlades *nattstugan* istället hit. Exakt var på bytomten som den berörda nattstugan ursprungligen legat kan tyvärr inte fastställas utifrån laga skifteskartan eftersom tomtgränser saknas.

Oscar Haraldsson i Hensnäs var en ekonomiskt sinnad och företagsam lantbrukare med stort intresse för att bevara bygdens historia. Släkten hade långa anor i byn; i rakt nedstigande led hade de ägt gården sedan 1758 och dessförinnan brukat den som skoglandbruk sedan 1530-talet. Han var kontaktperson för Nordiska museet och samlade in uppgifter om allmogekulturen i bygden. Denna roll utvecklades till ett ideellt engagemang där han på egen hand och med en viss systematik började samla in äldre bruksföremål och inredning från bygden. I sin befattning som förtroendemans i styrelsen för Sparbanken i Södra Hestra, där han förrättade bouppteckningar och höll auktioner, gavs möjlighet att förvärva lämpliga objekt till samlingen. Han hade en museal tanke kring föremålssamlingen. Nattstugan förvärvade han just för att skapa en trovärdig helhetsmiljö där samlingen kunde visas upp. I makarnas testamente där fornminnesstugan och samlingen donerades till skolan i Gryteryd framgår hans ambitioner med samlingen: *”vid undervisningen i hembygdeskunskap för barnen bliva ett åskådningsmaterial hur våra förfäder hade det i helg och söcken”*.

Fornminnesstugan placerade han på de välhävda lövängsmarkerna till gården vilka i sitt läge invid Hensnässlådan erbjuder en naturskön inramning. Av testamentet framgår att han önskade att den gamla nattstugan skulle få *”stå kvar i dess vackra lövängsmiljö”*. För lekmannen kan stugan framstå som en mycket genuint bevarad 1700-talsbyggnad. I själva verket är det mesta i interiören och även stugans utvändiga ytskikt helt och hållet tillkomna i samband med återuppbyggnaden efter flytten 1933. För att skapa rätt inramning till föremålssamlingen återställdes stugan med ett 1700-talsutförande. Haraldsson som var skicklig träsnidare utförde säkert mycket av inredningssnickerierna. Allting utfördes med stor kulturhistorisk trovärdighet och känsla för den historiska helhetsupplevelsen.

Föremålssamlingen var långt större än vad som kunde inrymmas i själva fornminnesstugan. Ett tiotal år efter själva donationen realiserades 1971 makarnas Haraldssons sista önskan genom att ett skolmuseum, med delar av samlingen, inrättades i Södra Hestra skola (nuvarande Klockaregårdsskolan, Broaryd). Samtidigt registrerades hela föremålssamlingen, inklusive föremålen i Fornminnesstugan, av en intendent vid läns museet. Nyligen har samlingen, av utrymmesskäl, flyttats till sockenstugan i Gryteryd genom Gryteryds hembygdsförenings försorg, där den alltjämt visas för skolklasser.

Efter donationen 1960 upprättade Burseryds kommun avtal med markägarna Anders och Tyra Eriksson om upplåtelse av tomtmarken där stugan står samt tillgång till nyttja markvägen för att kunna besöka stugan. Under många år kom markägarna att mot ersättning stå för den löpande skötseln och tillsynen av stugan. Efter kommunens övertagande väcktes frågan 1979 om att flytta stugan till ett mer lättillgängligt och framträdande läge, vilken dock aldrig ledde till något beslut. Inga större underhållsåtgärder vidtogs och i början av 1980-talet var stugan i stort behov av reparationer, bland annat efter ett takläckage. Vid en besiktning 1988 lämnade länsmuseet råd om lämpliga metoder för såväl underhåll av stugan som konservering av föremålen. Nyligen lades taket om med nytt enkupigt lertegel och 2012 gjordes en större lagning av timmerstommen i den västra gavlen. Vid tillfället byttes även locklistpanelen ut på denna fasad.

Fornminnesstugan ligger enskilt. Den framträder ändå tydligt i landskapet då den ligger på en höjdsträckning på öppen ängsmark invid sjön.

Det småbrutna odlingslandskapet som omger Fornminnesstugan är mycket välbevarat, både med små odlingsrösen från de förra åkrarna och glest placerade lövträd på ängsmarken.

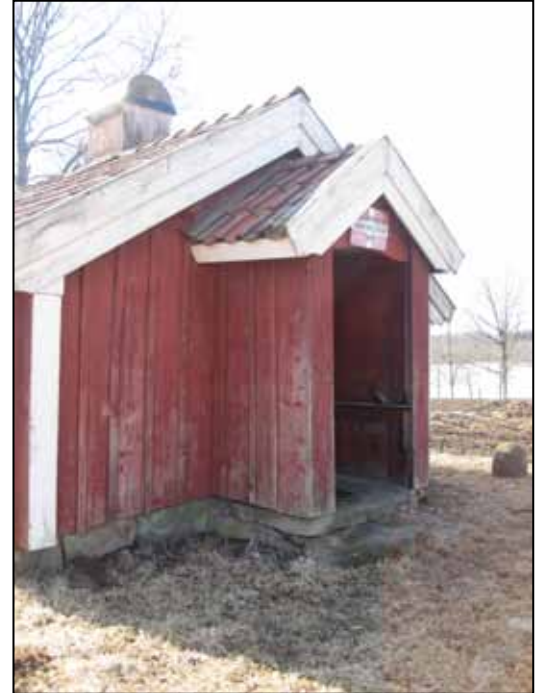
Beskrivning

Stugan är naturskönt belägen i öppen ängs- och hagmark intill Henssjöns södra strand. Kulturlandskapet är här mycket välhävdad och den forna lövängskaraktären finns alltjämnt kvar. Marken betas och vegetationen hålls tillbaka med undantag av glest placerade lövträd, vissa med spår av hamling. Spår efter mindre åkrar, som fanns bland ängarna i början av 1800-talet, syns fortfarande i form av välstaplade odlingsrösen. Hägnaderna kring ängarna är numera av sentida typ. På senare tid har en större plåtklädd ladugård uppförts på gården några hundra meter söder om stugan, som inverkar menligt på landskapsbilden.

Stugan har, med sina låga väggar och gavelingång, ett ålderdomligt utseende. Dess yttre präglas dock främst av ändringar som bör ha skett efter 1800-talets mitt då timmerstommen brädfodrades och torvtaket täcktes med tegel.

Ryggåsstugan har en ålderdomlig plantyp med gavelfarstu och ingång på gaveln. Utvecklingsmässigt är detta en föregångare till enkelstugan, där de låga ytterväggarna ännu inte tillät en placering av ytterdörren på långsidan. De äldsta gavelförstuhusen hade ofta en sekundärt tillbyggd gavelförstu men här är hela byggnaden timrad i ett skede med utskjutande knutändar. Framför ytterdörren, på östra gaveln, finns en farstukvist med sadeltak och panelklätt stolpverk. Olika varianter på dessa vindfång förekommer på 1700-talstugor i de sydvästra delarna av länet. Ytterdörren är ålderdomlig och utgör en horisontellt tvådelad plankdörr med enkel dekormålning, som efterliknar rombisk panel. Dörrar med rombiskt mönstrad panel var på modet omkring 1700 varför dörren bör vara från senast 1700-talets mitt. Samma panel finns i innertaket i förstukvisten, varför denna bör vara samtida med dörren.

Framför ytterdörren finns en förstukvist som bör vara samtida med byggnaden, alltså från 1700-talets mitt eller decennierna före.

Den låga breda ytterdörren är tvådelad och har en egenomlig dekormålning som avser att immitera en rombiskt mönstrad panel. I förstukvistnen finns ett innertak med samma dekormålning. I taket finns en öppning som visar att utrymmet använts för förvaring. I förstukvisten finns enkla väggfasta sittbänkar.

Stugans fönster är av 1800-talstyp med kittfalsade träbågar och munblåsta rutor. En av fönsterbågarna åt norr har gångjärns- och hörnbeslag av 1910-talsmodell.

Skorstenen som liksom stugans öppna spisel murades upp 1933 är något konkav till sin form. Den har ett utskjutande skift med stenar vid basen, vilket var en vanlig typ av anslutning mot torvtak under förindustriell tid. Skorstenen är sedan 30-talet cementputsad och vitmålad samt har ett sentida plåtsvep av standardmodell.

Brädfodring kan för det ovana ögat lätt misstas att vara från 1800-talet. Den tillkom 1933 men utfördes då med äldre förebilder. Tyvärr kopierades den inte fullt ut vid de nyligen utförda fasadarbetena på västra gaveln.

Stugans yttre är enkelt till sin karaktär. Den står på en låg kallmurad och ofogad grund av fältsten. Ursprungligen har timmerstommen stått omålade utan brädfodring men någon gång under 1800-talets senare hälft har fasaderna klätts med panel och rödfärgats. Dagens locklistpanel tillkom i samband med flytten 1933 men är sannolikt en kopia av den tidigare. Den består av kilsågade breda brädor och breda kantade locklister. Kilsågningen och de varierande bredderna ger fasaderna ett oregelbundet levande intryck. Panelen är rödfärgad medan hörnknutarnas foderbrädor är markerade med vit oljefärg. Fönsterfoder saknas och har istället endast målats i fasaden, åtminstone åt norr. Då timmerlagningar nyligen vidtogs byttes panelen i sin helhet på den västra gaveln. Den nya panelen urskiljer sig genom något smalare, helt raka panelbrädor.

Taket bör initialt ha varit täckt med torv. Ett äldre undertak av breda ramsågade spåntade brädor kvarstår alljämnt och är även synligt invändigt i stugan. Åstaket har ovanligt grova åsar. Dagens taktäckning med maskinslaget lertegel är från 1990-talet men taket var även dessförinnan täckt med lertegel. Vindskivorna tillkom liksom takfotsbrädorna vid dessa takarbeten och består av sågade vitmålade brädor. Vindskivorna är alljämnt dubbla och har en enkel kantsågning på den undre brädan som kan ha äldre tradition.

Interiören

Invändigt består byggnaden av en relativt smal förstuga utan avdelad skrubbe samt själva vardagsstugan med murad öppen spis i nordöstra hörnet. Interiören består både av originalinredning och helt nygjorda inslag vid flytten från 1933. Stugan återställdes då

Stugan interör har inretts i en äldre allmoestil för att skapa en trovärdig inramning till de antika möblerna och bruksföremålen.

till ett äldre skede som avser att illustrera ett allmogehem vid sent 1700-tal. Denna rekonstruktion utfördes säkert både efter äldre påträffade ytskikt och dekormåleri men även utifrån Haraldssons egna föreställningar om 1700-talet, vilka i sin tur präglats av det tidiga 1900-talets allmogерomantiska inredningsideal. Helhetsintrycket i interiören skänker, tillsammans med ett urval möbler och bruksföremål ur Haraldssons samling, trots allt en trovärdig, om än inte helt autentisk, bild av ett allmogehem omkring 1800.

Vardagsstugan har ett sk tredingstak, alltså ett innertak i höjd med sidoåsarna, något som var vanligt i 1700-talets ryggåsstugor. Innertaken av handhyvlade brädor är limfärgsmålade. De synliga sidoåsarna är gråmålade samt dekorerade med stänkmålning. Längs åsarna löper profilhyvlade lister. I båda rummen ligger äldre sk skurgolv med breda plankor. Väggarna har handmålade papptapeter klistrade direkt på timmerstommen. Pappan är sentida cellulospapp i långa våder. I vardagsstugan är väggarna målade i ljusrosa limfärg med stänkmålad bröstning med porfyrimitation. Just porfyrimitation hör empiren till och blev vanligt på landsbygden först omkring 1830-1840. Den låga golvlisten har liksom fönstersnickerierna från 1930-talet ett handverkmässigt utseende. Snickerierna är målade

Den öppna spisel är av typ som förekommer på annat håll i Västbo härad.

Stugan har en inredning som ska illustrera ett allmogehem vid sent 1700-tal, med handmålade tapeter klistrade direkt på timret. Kurbitsdekoren och lövslingan på takbården är sannolikt inte autentiska utan får dock betecknas som allmogерomantiska med anknytning till Dalarna. Porfyrimitation på bröstningen blev vanlig först en bit in på 1800-talet.

Innerdörr som bedöms vara från omkring 1750 med liknande dekormålning som förekommer på ytterdörren.

Förstugans inredning är enklare men med stänkmålning på bröstning och takåsar.

i en intensiv ljus turkosblå kulör som troligen avser att likna skaldalablått, något som blev vanligt i allmogemiljö under 1700-talets senare hälft. Stugans tapeter har en handmålad dekor med enstaka kurbitsmotiv - vanligt förekommande i Dalarna - och en lövslinga längs takbården. Vid lagningen av timmerstommen 2012 togs tapeten bort i det parti som berördes av lagningen, och har därefter inte återställts. Den öppna spiseln, återuppmurades på 1930-talet, sannolikt med den befintliga äldre spisen som förlaga. Denna spistyp förekommer på annat håll i Västbo härad med höga murvingar, uppsvängd kåpa och en profilerad krönlis. Den har tillhörande kökshärd i delen närmast förstugan. Spisen är inte murad dikt an mot ytterväggen utan här finns ett utrymme som avdelats som en mindre skrub. b.

Förstugan, som var ouppvärmad, saknar innertak och är öppen upp till ryggåsen. Inredningen är enklare med limfärgsmålade papptapet i ljus rosa men med samma stänkmålade bröstning som i vardagsstugan. Åsarna är målade ljusrosa med stänkmålning. Dörren mot stugan är en ramverksdörr med fyra utanpåliggande fyllningar och handsmidda bandgång järn. Dörren med omgivande foder bör vara i original. Denna har samma dekormålning som ytterdörren.

Kulturhistorisk bedömning

Fornminnesstugan i Hensnäs är främst intressant i sin egenskap av hembygdsmuseum, skapat av en privatperson med stor lokalhistorisk kännedom i början av 1900-talet. Tillsammans med den rika samlingen av bruksföremål och möbler illustreras här såväl den lokala hantverks- och byggtraditionen i Gryterydstrakten som levnadsförhållandena på landsbygden i slutet av 1700-talet på ett ovanligt genomarbetat och trovärdigt sätt. Varje detalj i den på 1930-talet rekonstruerade interiören är skapade med omsorg för den museala helhetsupplevelsen. Tidsrymden som förflutit sedan dess har också givit byggnaden en viss patina som förstärker upplevelsevärdena. De något okänsligt utförda reparationerna av den västra gavel 2012 stör däremot intrycket. Hembygds museet kan även ses som ett minnesmärke över dess upphovsman Oscar Haraldsson och hans gärning för att bevara den lokala allmogekulturen.

Byggnaden är sällsynt både med tanke på sin höga ålder och ovanliga funktion som nattstuga, men har förlorat mycket av sitt bebyggelsehistoriska värde i samband med att den flyttades och de mesta av originalsnickerierna och inredningen byttes ut.

Det omgivande välhävade kulturlandskapet, med odlingsrösen och lövängar, skänker byggnaden en genuin inramning som förstärker dess upplevelsevärden.

I det skick som Fornminnesstugan befinner sig idag, tillsammans med delar av föremålssamlingen, besitter den ett högt kulturhistoriskt värde. Som flyttad byggnad är den inte tidigare klassad i Kulturmiljöprogrammet för Gislaveds kommun. Den är däremot registrerad som fornlämning i Fornlämningsregistret, men uppfyller idag inte definitionsmässiga kraven för en fast fornlämning enligt Kulturminneslagens kap 2.

Med hänvisning till de anförda förhållanden i denna utredning bedömer läns museet att Hensnässtugan uppfyller kraven för en byggnad som är särskilt värdefull från kulturhistorisk synpunkt enligt Plan- och bygglagen.

Värdebärande och kvalitetsgivande delar

- Det småbrutna öppna odlingslandskapet med mindre gården, äldre odlingsrösen och glest placerade lövträd.
- Nattstugans timmerstomme, förstukvist och ytterdörr från omkring 1750 eller decennierna dessförinnan.
- Stugans exteriör, med kallmurad grund, fönster och kilsågad, rödfärgad panel i 1800-talsutförande.
- Interiören som helhet inredd med möbler och bruksföremål från Haraldssons föremålssamling, skapad 1933.

Rekommendationer för framtida förvaltning

- Det är av stor vikt att Haraldssons föremålssamling (i Fornminnesstugan och i sockenstugan i Gryteryd) hålls intakt. Hela samlingen är registrerad och originalregistret finns idag i sockenstugan. En kopia bör finnas i Fornminnesstugan.
- Det finns behov av att se över rutiner för förvaring och skötsel av föremålen. Visa föremål i Fornminnesstugan uppvisade skador framför allt i form av skadedjursangrepp som sannolikt kan kopplas till ett olämpligt klimat i byggnaden. Dessa föremål bör konserveras och därefter flyttas över till sockenstugan. Lämpligen anlitas en föremålskonserverator som gör skadeinventering och tar fram skötselinstruktioner fram för hela samlingen.
- Tillgängligheten till byggnaden är idag högst begränsad eftersom den sker över en privat fastighet där det saknas allmän parkeringsplats och utmärkta gångstigar. Läns museet menar dock att fornminnesstugan bör ligga kvar på sin nuvarande plats, vilken avsiktligt valdes av Oscar Haraldsson på 1930-talet. Förhandlingar bör inledas med fastighetsägaren om möjliga att anlägga en separat bilparkering i anslutning till byvägen med tillhörande gångstig fram till byggnaden. Området kring stugan och stigen bör hägnas mot omgivande betesmark, vilket lämpligen görs med bandgårdsgård. Bidrag kan sökas för dylika hägnader på Jordbruksverket.
- Underhålls- och reparationsarbeten på stugan bör utföras i samråd med sakkunnig byggnadsantikvarie.

Administrativa uppgifter

Gislaveds kommun, datum beställning: .. 2013-03-26
 Jönköpings läns museum dnr: 26/2013
 Beställare: ..... Kulturförvaltningen, Gislaveds
 kommun
 Rapportansvarig: ..... Margareta Olsson, Jönköpings
 läns museum
 Län: ..... Jönköpings län
 Kommun: ..... Gislaveds kommun
 Socken: ..... Gryteryds socken
 Fastighetsbeteckning: ..... Hensnäs 1:6
 Belägenhet: ..... Ekonomiska kartansblad Gryeryd
 5C 6h

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

Erixon, Sigurs. 1947. *Svensk Byggnadskultur*. Stockholm
 Prästgårdar i dalarna under 1600-talets senare del. fataburen 1924.
 Lindberg, Harald. 1990. *Sant och sägen från Gryteryd - En socken i sydvästra
 Småland*. Malmö.

Otryckta källor

Andersson, Bengt. *Kort historik om J O Harldssons samlingar*.
 Gryteryds Hembygdsförening. *Människor och miljöer - Torp och backstugor
 i Gryteryd*.

Arkiv

Gislaveds kommunarkiv. Protokoll från skolstyrelsen i Burseryd 12/1
 1960 samt 4/1 1960.
 Jönköpings läns museums arkiv. Dagarkivet. Skrivelse Jml daterad 9/11
 1988. Tidningklipp 1971, *Hembygdsmuseum invigt i Södra Hestra skola*.
 Lantmäteristyrelsens arkiv. Ägomätning över Hensnäs by 1817. Laga
 skifteshandlingar 1863.
 Riksantikvarieämbetetets arkiv. Utdrag ur fornlämningsregistret 1983,
 Gryteryds socken, F-län

Muntliga uppgiftslämnare

Hans Eriksson, fastighetsägare på Hensnäs 1:6
 Laila och Leif Hermansson, fastighetsägare på Hensnäs 1:3
 Urban Mattsson, ordf. hembygdsföreningen

Byggnadsvårdsrapport 2013:44
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM